

Lazăr VLĂȘCEANU

EDUCAȚIE ȘI PUTERE

Sau despre educația
pe care încă nu o avem

Cuprins

<i>Prefață</i>	7
Introducere sau despre contextul educației	11

Partea I

Inputuri ale educației

Capitolul 1. Proiectul de educație și proiectul de țară sau despre depășirea modului în care, prinsă în „capcana venitului mediu”, România se află de peste o jumătate de secol într-o stare de relativă stagnare economică și de scădere continuă a calității educației ca urmare a investițiilor publice reduse în educație și în creșterea cunoașterii	21
Capitolul 2. Capital uman al națiunii sau despre scăderea alarmantă a stocului social de cunoaștere și calificări în România actuală	53
Capitolul 3. Digitizare și digitalizare în educație sau despre ivirea la orizont a celei de-a doua mari transformări din istoria educației	59

Partea a II-a

Tranziții spre realizarea educației

Capitolul 4. De la inegalități de șanse la egalitate de oportunități, acces și participare în educație sau despre acea creștere a inegalităților și nedreptăților sociale care duc la impunerea necesității de a transforma educația din privilegiu al unora în oportunitate pentru toți	87
Capitolul 5. Profesorii de care avem nevoie sau despre decăderea și creșterea unei profesii	110

Partea a III-a
Outputuri și căutări

Capitolul 6. Ocupații, calificări, angajabilitate sau despre căutarea viitorului individual într-o lume incertă.	129
Capitolul 7. Cunoaștere și abilități sau despre reconstrucția canonului școlar al învățării	154
Concluzii. Închideri și deschideri spre orizont sau despre constrângeri și stimulente ale performanțelor în educație.	197

Actualul sistem de recrutare și dezvoltare a personalului de predare din educația românească este unul generator de riscuri multiple, directe sau indirecte. În sectorul economic crește riscul de scădere a calității calificărilor disponibile pe piața muncii, în societate scad solidaritatea și coeziunea socială, în politică democrația riscă să ajungă deficitară, în cultură creativitatea și consumul ajung să scadă. Riscul cel mai mare este specific: capacitățile de reproducere și mai ales cele inovatoare ale societății noastre vor scădea continuu din cauza unei educații lipsite de performanțe în învățare.

În ciuda existenței și recunoașterii unor talente pedagogice autentice, foarte performante, existente în aproape fiecare școală din România, mulți din afara școlilor, părinți sau antreprenori economici, oameni de cultură și chiar politicieni, dorindu-și să fie generalizate și multiplicare performanțele școlare, apreciază că mediocritatea sau chiar decăderea pedagogică ar fi ajuns prevalente în societatea românească actuală. Elevii olimpici nu pot estompa lipsa unor performanțe medii acceptabile și, mai ales, nu ar conta atât de mult încât să compenseze pentru media atât de scăzută a performanțelor în învățarea cititului și socotitului, a gândirii critice și a autonomiei personale. Tendințele negative cresc continuu: analfabetismul și abandonul școlar au crescut până la un nivel național îngrijorător, care ne plasează în coada Europei; s-a ajuns ca diplomele să se substituie competențelor profesionale efective, iar numărul diplomelor să fie de câteva ori mai mare decât numărul persoanelor efectiv competente în a face ceva; pierdem anual circa 35% din talentele potențiale din cauza slabei dezvoltări a educației timpurii și a rețelei de grădinițe din mediul rural sau periurban; la orizontul anului 2020 se profilează un deficit semnificativ al calificărilor fundamentale pentru o economie digitală și competitivă în context european. Din păcate, astfel de tendințe nu sunt unice. Originea lor este de găsit, între altele, adică nu exclusiv, ci doar major, în starea sistemului profesional și în nivelul mediu precar al calității personalului educațional, mai ales din mediul rural și periurban.

Care ar fi caracteristicile actualei stări a sistemului personalului didactic din învățământul preșcolar, primar, gimnazial și liceal?

Demografic

- *Îmbătrânire demografică* a personalului existent. Predarea științelor (matematică, chimie, fizică, biologie), inclusiv a celor tehnice, este deja și va fi și mai grav afectată în circa doi-trei ani de pensionarea masivă a profesorilor de liceu și gimnaziu. Personal de înlocuire este greu de recrutat în orașele medii și mici din cauza efectelor cumulate ale specializării disciplinare, scăderii numărului de elevi sau de școli și mărimii normei săptămânale de predare. Predarea altor discipline mai noi, spre exemplu, informatica, este cvasiblocată de lipsa de competitivitate salarială a sectorului educației. Predarea unor discipline prevăzute cu un număr mic de ore în planul de învățământ gimnazial sau liceal a consacrat așa-zisul profesor migrator între mai multe școli și colector de ore dispersate de predare. Asemenea profesori privează multe școli de un personal unitar de bază. Predarea simultană a devenit prevalentă în cele mai multe sate și comune, chiar și în unele orașe mici. Uneori predarea este realizată cu personal nespecializat sau chiar necalificat din

cauza imposibilității de completare a normei săptămânale standard de predare. S-a ajuns ca ponderea personalului didactic necalificat să varieze în timp, pe medii rezidențiale și regional, între 10 și 25%.

- *Restrângerea continuă a bazinului demografic de recrutare a personalului educațional și feminizarea sa accentuată.* Salarizarea comparativ redusă, scăderea prestigiului social și cultural și accentuarea instabilității locului de muncă din cauza fluctuațiilor demografice ale populației școlare au dus la scăderea continuă a bazinului de recrutare a personalului educațional. Mult peste 75% din personal este de genul feminin, ceea ce contribuie la transmiterea și reproducerea unor capacități tipice eleganței și sensibilității feminine. Există însă și alte implicații, de tipul feminizării exclusive a comportamentelor elevilor în procesul de socializare sau al diminuării bazinului de recrutare prin lipsa de interes a celor de genul masculin pentru profesia didactică.
- *Scăderea natalității și reducerea populației școlare.* Se știe că sporul demografic al populației românești este negativ din cauza ratei scăzute a natalității și a emigrației crescute. Tendința se menține de peste două decenii. Conform datelor disponibile, în perioada 1990-2015 populația din grupa de vârstă 0-19 ani a scăzut cumulativ cu 3,3 milioane de persoane, iar pentru anii 2015-2040 se estimează o reducere de aproape 0,7 milioane. Ciclurile învățământului preuniversitar s-au confruntat în perioada de după 1990 cu efective de vârstă școlară reduse la jumătate față de anul 1990. În plus, trebuie menționată reducerea cantitativă a școlarității: în anul școlar 2013-2014 nu erau cuprinși într-o formă de învățământ 7,2% din copiii în vârstă de 7-10 ani și 8,5% dintre cei cu vârste între 11 și 14 ani. În anul 2014, 18% dintre tinerii în vârstă de 18-24 ani aveau studii cel mult gimnaziale și nu mai frecventau nicio formă de învățământ. Ca urmare a acestor stări demografice și educaționale, s-a ajuns la o creștere a populației analfabete literar sau funcțional, o reducere a rețelei școlare și a necesarului de personal didactic, o creștere a instabilității pe un post de titular în învățământ, o eterogenizare a populației școlare (din cauza migrației circulatorii a părinților) și o creștere forțată a mobilității pedagogice a personalului pentru găsirea unui loc de muncă în altă localitate decât cea de rezidență.
- *Emigrația.* În ultimii zece ani a crescut de circa două ori proporția migrației interne a personalului educațional către alte profesii și locuri de muncă și de zece ori a migrației externe, mai ales a profesorilor de științe și a tinerilor. S-a ajuns astfel la fluctuații ale personalului educațional în aproape toate școlile. Dar cele mai afectate sunt școlile din mediul rural, din cauza navetismului pe ruta rural-urban și a migrației extinse spre urban.

Social-cultural

- *Scăderea prestigiului social* al profesiei didactice din cauza salarizării situate sub media națională, a percepției sale culturale ca un domeniu ușor coruptibil (pentru compensarea salarizării scăzute) și care nu ar necesita eforturi înalte de calificare.

- *Selecția predominant negativă a personalului educațional*, mai ales dintre cei care au refuzat sau le-a fost refuzată angajarea în sectoare cu un prestigiu social sau financiar mai înalt.
- *Lipsa de motivare profesională a personalului* din cauza inexistenței unor stimulente statornice și diferențiator de dezvoltare a unei cariere pedagogice și de obținere a unor distincții financiare, sociale și culturale substanțiale.
- *Practicile sociale de compensare a salarizării mici* (de pildă, meditații, munci agricole sau de alt tip) sunt selectate de personalul didactic din sectoare cu prestigiu social scăzut, ceea ce generează transferuri negative de prestigiu social.

Educațional

- Lipsa de adecvare contemporană a sistemului profesiunilor educaționale este relevată de *perpetuarea schemelor structurale clasice ale profesionalizării, dar și de selecția negativă și de consacrarea profesională aleatorie a personalului didactic*. Trei exemple pot fi edificatoare în acest sens.
 - a) Sistemul de educație este multinivelar și această caracteristică poate fi regăsită și în organizarea profesiei didactice. În mod clasic, s-a consacrat diferențierea dintre educator, învățător, profesor de gimnaziu și, respectiv, de liceu. Mai recent însă, educația timpurie (premergătoare grădiniței) și cea preșcolară au cunoscut cea mai mare expansiune și solicită personal de înaltă specializare și calificare. Conform rezultatelor cercetării economice și pedagogice, investiția de 1 euro la nivelul educației timpurii ar aduce un profit individual și social lunar de circa 20 de euro la maturitatea productivă, pe când lipsa acestei investiții ar genera pierderi de circa 30 de euro lunar pe fiecare individ nerecuperat la o vârstă timpurie. Numai că recrutarea și formarea personalului didactic pentru aceste nivele au urmat la noi doar schemele clasice de formare prin licee pedagogice pentru învățământul preșcolar. Dacă am considera situația din medicină, conform cu acest model pedagogic, doctorii neonatologi și pediatrii ar trebui formați în licee sanitare pentru că pacienții lor ar fi mai mici ca vârstă. Educația timpurie este însă fundamentală pentru dezvoltarea ontogenetică și ar fi ideal să fie realizată cu personal special calificat. Alt exemplu: profesorii de gimnaziu și liceu sunt încă formați exclusiv disciplinar, deși predarea și învățarea interdisciplinare tind să devină dominante nu numai în privința organizării conținuturilor, ci și în învățarea pe echipe. O schimbare de abordare este necesară întrucât formulele clasice nu mai sunt integral adecvate. În întreaga Uniune Europeană recrutarea și formarea personalului didactic pentru oricare dintre nivelurile sistemului de educație se fac prin filiere distincte și multiple, care facilitează atât specializarea, cât și mobilitatea dintre și între filiere. Deocamdată însă nu dispunem nici de analize ale profilurilor profesionale și nici de identificări ale traiectoriilor alternative de recrutare, formare și dezvoltare.
 - b) Singularizarea fiecărui cadru didactic în formare și dezvoltare este încă accentuată, deși munca în echipă pe clase de elevi tinde să devină tot mai mult solicitată pentru avantajele sale formative. Educatoarea sau învățătoarea, profesoarele

specializate disciplinar sunt formate și indemnate să se separe pe clase de elevi. Principiul *o clasă – o învățătoare/dirigintă* este dominant. Această practică fragmentează treptele educației și orientările elevilor. Mai recent, grupelor de elevi le corespund grupe de personal de predare de la vârste tinurii pentru a fi conforme unui program școlar ce include perioada școlarității propriu-zise și ceea ce este impropriu numit în limbajul nostru curent *after-school*. Mai ales pentru aceste programe de *after-school* nu avem personal specializat, deși expansiunea lor a devenit o necesitate stringentă.

- c) În epoca digitalizării, organizarea conținutului și exercițiile de învățare pentru construcția materialelor de învățare și utilizarea computerelor în școli sunt sincrone. În ce măsură este formarea personalului educațional actual adaptată acestei noi practici? Întrebarea este evident retorică.
- Sistemul profesiei didactice este lipsit de un profil al calificării întrucât *nu s-a elaborat încă un cadru al competențelor minime și fundamentale care să-i corespundă*. Tocmai în sistemul de formare a personalului educațional lipsește învățarea pe obiective educaționale aflate în corespondență cu ansamblul competențelor definitorii pentru un profil profesional. Cea mai insistentă preocupare constă în a asigura profesorilor o pregătire cognitivă cât mai bună în disciplina de specialitate, neglijându-se însă competențele de dirijare a învățării elevilor, de fapt combinarea celor două într-o sincronizare a proiectelor din educația școlară.
 - *Formarea personalului didactic prin învățământul superior nu dispune încă de o filieră distinctă*. Deocamdată nu dispunem decât de sistemul simultan al formării disciplinare, în principal, și pedagogice, în subsidiar. Universitățile sunt organizate urmând diviziunea științifică a cunoașterii. Pentru formarea personalului didactic funcționează un departament specializat pedagogic, care se adresează tuturor studenților universității interesați de o eventuală carieră pedagogică. Implicația ar fi că specializării academice i-ar corespunde un universalism pedagogic de informații generale. Identitatea de cadru didactic în formare este cea disciplinară, iar formarea psihopedagogică și cea practică sunt auxiliare și doar pentru eventualitatea unui eșec în consacrarea profesională disciplinară pe piața muncii. În formarea inițială a personalului educațional, între conținutul teoretic disciplinar, teoriile psiho-cognitive despre învățare, psihopedagogia instruirii și predării și practica de predare încă nu s-au stabilit raporturi adecvate nici ca ponderi și nici în privința eventualelor complementarități. S-au perpetuat doar aceleași conflicte academice care exprimă aceeași lipsă de preocupare pentru profesionalizarea performantă a personalului educațional.
 - *Slabele performanțe ale elevilor la examene naționale sau la teste internaționale de tipul PISA indică și o scădere a performanțelor pedagogice ale personalului educațional*. Nu e admisibilă poziția celor care elimină orice responsabilitate a personalului educațional față de performanțele sistemului de educație preuniversitară. Dacă profesorii dețin o poziție strategică în sistemul de educație, atunci și răspunderea lor față de performanțele elevilor este una la fel de strategică.

Profesional

- *Identități multiple, dar lipsite de integrare și complementarități reciproce.* În ciuda faptului că personalul educațional...
 - asigură prin școlile în care funcționează formarea capitalului uman pentru toate sectoarele economice și sociale,
 - contribuie hotărâtor la transmiterea și reproducerea capitalului cultural,
 - dezvoltă gramatica întregului capital social,
 - deține cea mai mare pondere în ansamblul personalului serviciilor publice,
 identitatea organizării sale profesionale lipsește cu desăvârșire. Membrii personalului educațional tind să-și ateste doar sau mai ales identitatea disciplinară, deși toate performanțele muncii lor țin de predarea în clasa de elevi și de învățarea elevilor. Însuși conținutul disciplinar al predării este organizat în vederea facilitării învățării. Pe lângă cea disciplinară, distincția personalului didactic este sindicală, dar nicicum sau prea puțin profesională. Excepție fac doar asociațiile de învățători sau de profesori pe discipline academice specializate, care sunt prea puțin sau deloc centrate pe o distincție profesională și de profesionalizare.
- *Lipsa unui sistem de organizare a profesiei educaționale.* Comparativ cu alte profesii, cum ar fi cele medicale, ingineresti sau funcționărești, care dispun de sisteme speciale de organizare și control ale intrărilor și ieșirilor, profesia didactică este difuză și laxă, încă fără personalitate socială, culturală și politică. Nedispunând de o identitate distinctă, nu-i sunt recunoscute nici vocația și nici certificarea, iar pe cale de consecință nu există nici o recunoaștere retribuțională adecvată. Lumea profesiei didactice nu dispune de un sistem adecvat de organizare profesională și corporatistă la nivel național. Nefiind organizată ca o profesie corporatistă, profesia didactică sau educațională nu are nici gardieni ai intrărilor (care să determine *cine și cum poate cineva să fie profesor*), nici apărători ai eliminărilor sau ieșirilor pentru eventuale malversațiuni morale sau incompetențe profesionale. Numeric și practic, avem de-a face cu o profesiune, dar organizatoric și funcțional nu este decât o îndeletnicire care a fost și a rămas prada aleatorului social sau a profitorilor de ocazie.

Controverse

Se poate spune că, dintr-o perspectivă exigentă și realistă, starea actuală a sistemului de formare și dezvoltare profesională a personalului educațional este la fel de precară ca organizarea națională a profesiei didactice. Sunt puțini cei care să nu recunoască acest lucru. Unei astfel de situații a sistemului îi corespund însă controverse publice ce par ireconciliabile cu privire la căile de remediere, inovare și reconstrucție. Poate și din această cauză, până în prezent, Ministerul Educației, principalul angajator național al personalului educațional, încă nu a ajuns la formularea unei politici publice cu șanse de succes în aplicare.

În ansamblul controverselor, două direcții se disting cu pregnanță.

O direcție este *pragmatic-critică*. Conform acesteia, sistemul actual ar fi pe cât de clasic, pe atât de asociat cu tradiții benefice și capacități adaptative probate deja. Dacă ar avea totuși neîmpliniri, rădăcinile acestora ar fi de identificat în factori care-i sunt exteriori, cum ar fi salarizarea necompetitivă a personalului, lipsa de stimulente individuale și sociale pentru cariera pedagogică, climatul social al lipsei de valorizare și retribuire a meritelor în învățare, selecția socială a conducătorilor și elitelor în funcție de clientelisme, nepotisme și alte *-isme* distorsionante ale meritelor bazate pe învățare. Adică învățarea și meritul educațional ar fi atât de marginale social și politic, încât niciun efort de dirijare a învățării al personalului didactic nu ar fi recunoscut social. În felul acesta, personalul educațional din școli ar fi fost socialmente marginalizat. În cadrul sistemului existent al personalului educațional, pentru a ajunge la performanțe mai înalte nu ar fi nevoie în prezent decât de unele cosmetizări, eventual de câteva corecturi instituționale și mai ales de investiții adecvate în liceele pedagogice consacrate și în departamentele pedagogic specializate ale universităților (DPPD), odată cu eliminarea surselor exterioare distorsionante de genul menționat. Această direcție se prezintă ca fiind:

- pragmatică în valorificarea potențialului de care sistemul clasic ar dispune;
- receptivă față de eventuale noutăți;
- critică în raport atât cu sursele externe de distorsionare a performanțelor sistemului profesional al cadrelor didactice, cât și cu tentativele unora de transformare a sa.

O altă direcție este *idealist-transformatoare*. Opțiunea centrală constă în demantelarea integrală sau în înlocuirea substanțială a sistemului clasic care nu ar mai corespunde contextului și exigențelor actuale. Respectiv, numai prin învățământul superior s-ar putea realiza formarea și dezvoltarea personalului educațional, dar nu oricum, ci prin studii de licență pentru învățători și educatoare și prin master profesional (care nu s-ar rezuma la studii de aprofundare a unei specializări anterioare) pentru profesori (cei de liceu, în profil monodisciplinar, iar cei de gimnaziu, în profil bi- sau chiar tridisciplinar). Absolvenților studiilor specializate disciplinar de licență li s-ar oferi oportunități de specializare succesivă în profesia educațională prin îmbinarea analizei pentru scopuri de învățare a conținuturilor disciplinare (eventual bi- sau tridisciplinare) cu cunoașterea psihopedagogică și practica efectivă de predare sub îndrumarea unor mentori în școli special desemnate pentru acest scop. O astfel de direcție este considerată de unii idealistă, întrucât ar opta pentru o schimbare radicală a sistemului clasic, dar transformarea s-ar face prin valorificarea resurselor de personal și de învățare care deja există. Departamentele universitare actuale de formare a personalului didactic s-ar transforma în agenți ai transformărilor radicale, dar cu resursele deja existente.

Chiar dacă cele două direcții par să aibă puncte de convergență, în mod efectiv adepții lor le percep ca profund opuse prin ideologii subiacente. Mai mult, adepții unei alternative sau ai alteia par suspicioși că fiecare ar adera la un fel de jocuri de putere, care s-ar finaliza cu șansa ca una dintre ele să devină dominantă și exclusivistă.

Ideologiile pedagogice bănuite sau efective par mai puternice decât orice dorință de a promova acțiuni constructive și convergente în formarea și dezvoltarea personalului educațional.